

*С.В. ТОЛОКОЛЬНИКОВ,
аспірант
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник доцент О.П. Кучинська)*

ПРОБЛЕМИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Ключові слова: *юридична особа, правосуб'єктність, представництво.*

Інститут процесуального представництва, як міжгалузевий інститут [8, 109], є однією з форм реалізації конституційного права на правову допомогу [11], який знайшов своє закріплення і в кримінально-процесуальному законодавстві України.

Кримінально-процесуальний кодекс України, як і процесуальні кодекси інших галузей права, регламентують представництво не тільки фізичних осіб, але й юридичних.

В юридичній літературі з кримінального процесу небагато уваги приділено представництву юридичних осіб. Серед останніх наукових робіт, які торкаються зазначеного питання, можна виділити кандидатські дисертації П.Г. Сичова «Особенности участия и гарантии прав организаций (юридических лиц) на досудебных стадиях уголовного судопроизводства» [12] та Л.Л. Нескородженої «Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України» [9].

Хоча ґрунтовних досліджень в цьому напрямі не проводилось.

Враховуючи значення інституту представництва для захисту прав та законних інтересів юридичної особи, слід визнати, що питанням представництва юридичних осіб в науці кримінального процесу приділено недостатньо уваги.

Завданнями цієї статті є дослідження представництва юридичної особи в кри-

мінальному процесі України з метою вирішення проблем, які виникають на практиці за участі юридичних осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 52 КПК України, коли цивільним позивачем або цивільним відповідачем є підприємство, установа чи організація, представниками їх інтересів можуть бути спеціально уповноважені ними на те особи [6].

За змістом зазначеного закону юридична особа може мати представника у кримінальному процесі лише з часу визнання її цивільним позивачем чи притягнення як цивільного відповідача [5, 96].

Але ж, проаналізувавши кримінально-процесуальне законодавство, можна дійти висновку, що перелік юридичних осіб — суб'єктів кримінального процесу, які можуть мати представників, значно ширший.

Так, осіб, які представляють інтереси юридичних осіб в кримінальному процесі, можна поділити на дві групи.

До першої групи слід віднести осіб, які представляють інтереси учасників процесу, а саме: представники цивільного позивача та цивільного відповідача, яких законодавець самих відносить до складу учасників процесу (п. 8 ч. 1 ст. 32 КПК України [6]).

Другу групу складають особи, які представляють інтереси юридичних осіб — інших суб'єктів кримінального процесу та тих, які самі не відносяться до учасників процесу. Так, в КПК України, в залеж-

ності від відносин, в яких зазначені особи беруть участь, можна зустріти: представника особи, інтересів якої стосується постанова слідчого і органу дізнання про відмову в порушенні кримінальної справи (ст. 99¹), представників підприємств, установ, організацій, яким передане на зберігання майно, на яке накладено арешт (ч. 2 ст. 126), представників підприємств, установ, організацій, що займають приміщення, де проводиться обшук і виїмка (ч. 2 ст. 181). Цей перелік не є вичерпним.

З вищезазначеного можна зробити висновки, що юридичні особи можуть мати представників не тільки з часу визнання їх цивільним позивачем або цивільним відповідачем, але й в інших випадках, передбачених кримінально-процесуальним законодавством. Але все одно право мати представників юридичним особам в кримінальному процесі надається в обмежених випадках.

Виникають питання, чи є обґрунтованими такі обмеження та чи не впливають вони на забезпечення захисту прав та законних інтересів юридичних осіб?

Вважаємо, що норми кримінального процесу, які регламентують представництво юридичних осіб, не враховують загально-правові погляди на особливості реалізації правосуб'єктності юридичних осіб. Адже правоздатність та дієздатність юридичної особи, як штучного суб'єкта права, реалізується особливим чином [7, 310]. Юридична особа, як цивільно-правова конструкція, набуває та здійснює свої права через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону (ч. 1 ст. 92 Цивільного кодексу України [14]).

Так само правосуб'єктність юридичних осіб реалізується і в процесуальних галузях права (ч. 3 ст. 38 Цивільного процесуального кодексу України [15], ст. 48 Господарського процесуального кодексу України [1]).

Слід зазначити, що кримінально-процесуальне законодавство не містить такого терміну як орган юридичної особи,

та взагалі питання реалізації правосуб'єктності в цій галузі права залишилося поза увагою законодавця.

В науковій літературі під органом юридичної особи розуміють юридичну конструкцію, яка створюється з метою дати можливість сформулювати і виразити волю юридичної особи, відстоювати її інтереси [13, 132]. Це особа (фізична чи юридична) або група осіб, дії яких в силу закону або установчих документів породжують правові наслідки безпосередньо для самої юридичної особи [4, 104].

Серед органів юридичної особи слід виділити одноособовий. Саме він здійснює дії, направлені на виникнення, зміну та припинення прав і обов'язків для самої юридичної особи. В літературі його прийнято називати «представительним, волеизъявляющим» [7, 318—321]. Це може бути директор приватного підприємства, директор товариства з обмеженою відповідальністю, голова громадської організації та інші особи.

Враховуючи вищезазначене, в кримінальному процесі України, як і в будь-якій іншій галузі права, правосуб'єктність юридичних осіб реалізується через фізичних осіб, які виконують функцію органів юридичної особи.

Одразу виникає питання щодо статусу таких фізичних осіб в кримінальному процесі.

В цивілістичній науці існує дві концепції щодо статусу одноособового органу юридичної особи, які ґрунтуються на двох протилежних теоріях сутності юридичної особи: фікції та реалістичної.

Так, одна група вчених вважає, що орган юридичної особи не є самостійним суб'єктом права, а є частиною юридичної особи [2, 192; 4, 104; 12, 47]. Ось що пише з цього приводу російський цивіліст Є.А. Суханов: «Органы юридического лица не только осуществляют управление его деятельностью, но и выступают в имущественном обороте от его имени, иначе говоря, их действия признаются действиями самого юридического лица. Они со-

ставляють часть юридического лица и не являются самостоятельными субъектами права...» [2, 192].

Інша група вчених розглядає орган юридичної особи як її представника [7, 135; 13, 132]. Зокрема, авторський колектив підручника «Цивільне право України» розглядає орган юридичної особи, як «особливий функціональний представник юридичної особи. Це її законний представник, оскільки його повноваження засновані на вказівках закону і можуть здійснюватися без довіреності». При цьому вчені розмежовують представництво як інститут цивільного права, введення якого пов'язано з необхідністю здійснювати юридичні дії за тих суб'єктів цивільного права — фізичних чи юридичних осіб, які за певних обставин позбавлені здатності або можливості їх здійснювати самостійно, і функціонального представника юридичної особи — орган, через який (і лише через нього) вона, як самостійний суб'єкт права, бере участь у цивільному обороті [13, 132].

В цьому напрямі слід відзначити ґрунтовну роботу російської вченої Н.В. Козлової «Правосубъектность юридических лиц», яка робить висновок, що «правосубъектность юридического лица, как искусственного образования, реализуется посредством особого корпоративного представительства, осуществляемого физическими лицами (органами юридического лица), которые, будучи связаны с юридическим лицом корпоративными отношениями, в соответствии с законом, учредительными документами, договорами, иными сделками и/или правовыми актами, вырабатывают и осуществляют волю юридического лица, не сводимую к воле самих представителей, через которых юридическое лицо совершает сделки, иные юридически значимые и фактические действия» [7, 375].

Отже, якщо розглянути представництво як спосіб реалізації кримінально-процесуальної правосуб'єктності юридичних осіб, то, виходячи з зазначених двох концепцій, можна зробити висновок, що

кримінально-процесуальне законодавство України неправильно регламентує представництво юридичних осіб, оскільки його норми не відображають жодного з зазначених підходів. З одного боку, норми, які регламентують це питання, не відповідають теорії фікції, згідно з якою особа, що виконує функції органу юридичної особи, є її представником, оскільки законодавством передбачено обмежені випадки представництва. З іншого боку, встановлюючи випадки, коли юридична особа може мати представника, підкреслюючи тим самим, що юридична особа може брати участь в кримінальному процесі і без представника, законодавець необґрунтовано позбавляє такого права інших юридичних осіб, наприклад, заставодавця, поручителя, правовий статус в кримінальному процесі яких значно ширше, якщо судити за кількістю прав та обов'язків.

Як бачимо, питання щодо статусу одноособового органу юридичної особи має важливе практичне значення для кримінального процесу. Перед особами, які здійснюють кримінальний процес, постають питання, чи потрібно визнавати керівника юридичної особи, яка бере участь як цивільний позивач або цивільний відповідач, наприклад, директора товариства з обмеженою відповідальністю, представником цивільного позивача або цивільного відповідача? І чи потрібно вважати фізичних осіб, які виконують функції одноособових органів юридичних осіб, представниками відповідних юридичних осіб — інших суб'єктів кримінального процесу?

В науковій літературі з кримінального процесу Російської Федерації вже було висловлено точку зору з цього питання. Так, російський вчений П.Г. Сичов вважає, що одноособовий орган юридичної особи не є її представником, а договірне представництво — це єдиний вид представництва в кримінальному процесі [12, 47].

На нашу думку, більш обґрунтованою точкою зору є інша, відповідно до якої особа, яка виконує функції органу юридичної особи, є її представником.

Оскільки, по-перше, така точка зору є найбільш обґрунтованою в науковій літературі з цивільного права; по-друге — узгоджується з законодавством інших галузей права України; по-третє — як показує практика, керівників (директори підприємств, керівники установ, голови правління КСП), тобто фізичних осіб, які виконують функції органу юридичної особи, слідчі визнають представниками [9, 146].

Але ж називати такий вид представництва законним, на нашу думку, є неправильним, оскільки такий термін використовується як в законодавстві, так і в науковій літературі при зазначенні представника фізичної особи.

Прийнято вважати, що підставою виникнення представництва за законом є факт спорідненості, усиновлення (удочеріння) або факт встановлення опіки чи піклування. Необхідність такого представництва зумовлена відсутністю повної процесуальної дієздатності учасника (зважаючи на його неповноліття або наявність деяких фізичних недоліків, психічну неповноцінність) [10, 144]. Хоча, наприклад, Кодекс адміністративного судочинства України, який, до речі, також не містить терміну «орган юридичної особи», осіб, які виконують його функцію, називає законними представниками (ч. 7 ст. 56 Кодексу адміністративного судочинства України [3]), що все ж таки є неправильним.

Називати такий вид представництва корпоративним теж є неправильним, оскільки не завжди відносини, які складаються між фізичними особами, що виконують функції органів юридичної особи, та самої юридичної особи, є корпоративними.

Зазначене питання ще потребує подальших досліджень в межах загальної теорії права.

Отже, в кримінальному процесі окрім договірного представництва, є ще один вид представництва — особливе представництво, яке здійснюється особами, що виконують функції органів юридичних осіб на підставі закону, положення, статуту.

Таким чином, особливість представництва юридичних осіб полягає в тому, що це єдиний можливий засіб реалізації їх дієздатності у всіх галузях права, в тому числі і в кримінальному процесі. Саме за допомогою інституту представництва юридична особа набуває кримінально-процесуальні права та обов'язки і здійснює їх. Беручи участь в кримінальному процесі як поручитель, заставодавець, обов'язковим учасником праводносин за участі юридичної особи є її представник.

Отже, метою представництва юридичних осіб в кримінальному процесі є не тільки надання правової допомоги, але й реалізація їх правосуб'єктності.

Водночас кримінально-процесуальне законодавство не передбачає обов'язковості та іноді можливості участі представників юридичних осіб в кримінально-процесуальних відносинах, не регламентує їх процесуальний статус, тим самим позбавляючи взагалі можливості реалізації юридичними особами їх прав та законних інтересів.

На нашу думку, цю проблему може вирішити загальна норма, яка б регламентувала участь представників юридичних осіб в кримінальному процесі, як це відбувається в інших галузях процесуального права. При цьому вважаємо за доцільне використати термін «Орган юридичної особи».

Крім того, необхідно все ж таки зазначити перелік документів, які посвідчують повноваження представників юридичних осіб.

Отже норму пропонуємо викласти наступним чином:

«Юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, та інші уповноважені особи.

Документами, що посвідчують повноваження представників, є довіреність юридичної особи або документи, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника.

Зазначені в цій статті представники користуються процесуальними правами осіб, інтереси яких вони представляють».

Разом з тим, вважаємо за необхідне ч. 2 ст. 52 КПК України виключити.

Список літератури:

1. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Гражданское право: в 2-х т.: учебник / [ред. Е.А. Суханов]. — изд. 2-е, перераб. и доп. — Т. 1 — М.: БЕК, 2000.
3. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. *Кравчук В.М.* Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. — К.: Істина, 2005. — 720 с.
5. Кримінальний процес України: підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. — К.: Либідь. — 1992. — 431 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. *Козлова Н.В.* Правосубъектность юридического лица / Н.В. Козлова. — М.: Статут, 2005. — 476 с.
8. *Лазько Г.З.* Особливості реалізації процесуального представництва у господарському процесі / Г.З. Лазько // Вісник господарського судочинства. — 2008. — № 3.
9. *Нескороджена Л.Л.* Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Л.Л. Не скороджена. — Київ, 2002. — 225 с.
10. *Пожар В.* Щодо класифікації представництва у кримінальному судочинстві / В. Пожар // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 5.
11. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009, № 23-рп/2009 «У справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу)» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
12. *Сычев П.Г.* Особенности участия и гарантии прав организаций (юридических лиц) на досудебных стадиях уголовного судопроизводства : дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / П.Г. Сычев. — Москва, 2008. — 231 с.
13. Цивільне право України: Підручник: у 2 т. / В.І Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова [та ін.]; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої та В.Л. Яроцького. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — Т. 1. — 480 с.
14. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

РЕЗЮМЕ

В статье на основе анализа общеправовых взглядов на особенности реализации правосубъектности юридического лица делается вывод об отсутствии правового регулирования данных особенностей в уголовном процессе. Предлагаются пути решения данной проблемы.

SUMMARY

The article gives the conclusion about absence of legal regulation of the certain peculiarities in criminal process on the basis of general legal views on these matters dealing with peculiarities of realization of legal subjectivity of juridical subject.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 26.02.10